

SCHULTHEISZ ÉMIL: MESMER ÉS A MESMERIZMUS

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Henri Bergson azt írja, hogy a valóság mágikus értelmezése óvta meg a primitív embereket attól a kétségbeeséstől, amely a természet erőinek kifürkészhetetlenségét látva, elkerülhetetlenül rájuk tört. A mágikus gondolkodás az embert történelmének minden korszakában végigkíséri. Megjelenési formája azonban a kornak és az adott társadalmi szituációnak megfelelően változik. A XVIII. század mágikus gondolkodásának klasszikus reprezentánsa a mesmerizmus.

A mesmerizmus előtörténete – Arnaldus de Villanovától és Roger Bacontól Marsilio Ficinón, Pico della Mirandolán és Paracelsuson át Robert Fluddig – az orvos- és filozófiatörténet nagy (és nem érdektelen), itt azonban helyszűke miatt nem tárgyalható fejezete.

Mesmer előfutáraival foglalkozni túl messze is vezetne, így a „magnetizmus” forrásait nem érintve vázoljuk Mesmer életét és működését.

Franz Anton Mesmer 1734. május 23-án született a Bodeni-tó melletti Iznangban. Életrajzi adatait illetően utalunk a múlt század orvosköltőjének, Justinus Kernernek 1856-ban megjelent írására.¹ Teológiai tanulmányait félbehagyva, filozófiai studiumokat folytatott Ingolstadtban, megszerezte a filozófiai doktorátust. A bécsi egyetem orvosi karára 1759-ben iratkozott be. Tanulmányai végeztével 1766. május 31-én orvosdoktorrá avatták. Jellemző már doktori értekezésének témaválasztása is. A bolygók befolyásáról² disszertált. Nem kisebb ember, mint a monarchia egészségügyének és orvosi oktatásának reformátora, a valóban kitűnő klinikus, van Swieten hagyta jóvá (ha ugyan elolvasta).

Bécsben letelepedve megnyitotta praxisát. Nem volt e szempontból előnytelen a házassága sem, amelyet egy – nála ugyan 10 évvel idősebb, viszont gazdag – jó társaságbeli özvegygel kötött. Anyagi helyzete lehetővé tette, hogy a zenei életben a muzsikát nagyon kedvelő és aktívan is művelő Mesmer néha még mecénásként is szerepeljen. Így az ő házában volt az akkor 12 esztendő Mozart 'Bastien és Bastienne' című daljátékának ősbemutatója.

A „magnetikus gyógy mód” eredetét illetően az egykorú források véleménye eltérő. Angliában a magnetizmus már a század elején ismeretes és az orvosi gyakorlatban használt volt. Bécsben meg éppen a nagy hírű csillagász, pater Hell Miksa próbálgatta a mágnes hatását az élőlényeken.

Akárhonnán vette is Mesmer az ötletet, kezében a mágnes már az első alkalommal ragyogó eredményhez vezetett: egy addig minden kezeléssel dacoló – a kórleírás alapján minden valószínűség szerint hisztériás – 28 éves hajadon gyógyult meg. S miután az esetnek nemcsak orvosi körökben terjedt híre, de az újságok is behatóan tárgyalták, Mesmer akaratlanul is hirtelen közismertté vált. Ez 1774-ben volt.

A következő évben részletesen kidolgozta elméletét is. 1775-ben tanait 27 tételbe sorolva írta le. Később megküldte minden tudományos akadémiának, amelyek azonban – a berlini kivételével – válaszra sem méltatták. Utóbbi sem valami hízelgően nyilatkozott Mesmer teóriájáról. A válaszlevelet inspiráló Sulzer határozottan elutasítja a magnetizmust.

Első és alapvető munkája a magnetikus erő gyógyhatásait in extenso tárgyalja. Egy olyan fluidum létezését feltételezi, amely az idegekre hatva közvetíti a természet és az emberi test közötti erőket, s az egész világegyetemet betölti. A magnetizmus lényegéről Mesmer ezt írja: „Egy, az egész világegyetemet átható, a tenger dagályához és apályához hasonlóan hullámzó folyadék összekapcsolja egymással az égitesteket, amelyek ily módon befolyást gyakorolnak az élőlények összes részeire, nevezetesen az idegrendszerre, és képesek fokozni vagy csökkenteni azt anyagnak és a szerves testeknek tulajdonságait... Ez közvetlenül meggyógyítja az összes idegbetegségeket, közvetve pedig minden más betegséget is...”³

A természet harmóniájába illik az egészséges ember. Ezt a harmóniát belső és külső erők egyaránt képesek befolyásolni, illetve felborítani. Ez a diszharmónia az „idegfluidum” funkciózavarában nyilvánul meg, és ez vezet végül is a betegséghez. Ezt a diszharmóniát állítja helyre a magnetikus kezelés, amelyben a későbbi idők folyamán Mesmer a mágnes közvetlen szerepét már tagadja, és egyedül a magnetizőr személyiségéből áradó fluidumnak tulajdonít jelentőséget. A magnetizőr személye az, amely a magnetikus fluidumot összegyűjti és kisugározza.

1776-ban jelennek meg egyébként az első anonim iratok, amelyek magának Mesmernek magnetikus erőt tulajdonítanak.⁴ Később a Mesmerről és a mesmerizmusról szóló irodalom hatalmas méreteket ölt.⁵

Az „állati delejesség” tanában számos gondolatmenet különböztethető meg, amelyeket Mesmer egy szisztémává fogott össze. Először is itt van a fluidumra vonatkozó metafizikus fizikai elmélete: a fluidum, amelynek biológiai-fizikai hatást tulajdonít. Ez tulajdonképpen a korabeli filozófiához kapcsolódik oly értelemben, hogy ez a fluidum felel meg a vitális princípiumnak.

A másik mesmeri gondolat: a fluidum funkciójának diszharmóniája, amely krízisekben manifesztálódik. Ennek a teóriának három formája van: a hippokratészi humorálpatológia, Albrecht von Hallere irritabilitás-teóriája és John Brown excibilitás-tana.

Attól kezdve, hogy Mesmer először fejtette ki eklektikus, de ebben a megfogalmazásban újak tűnő elméletét, az új tan magával ragadta alkotóját. Teóriájába vetett valódi hite bizonyos mértékig sikereinek is magyarázata.

Amikor rájött, hogy a mágnes maga a gyógyításhoz felesleges, kézenfekvő lett volna, hogy a delejesség egész tanát elvesse, vagy legalább átalakítsa. Mesmer azonban elméletén, legalábbis annak lényegén nem változtatott. Felfogása tulajdonképpen azért nem változott, mert teóriáját alapjában véve nem empirikusan nyerte, hanem deduktív spekulációval alakította ki.

Megjegyzendőnek tartom, hogy Mesmer a klasszikus terápia lehetőségeit nem vetette el, s alkalmasszerűen a szokásos farmakoterápiával is élt az egykorú beszámolók szerint. Ezt azonban a mesmerizmus későbbi ismertetői szívesen elfelejtik.

Bécsi orvosi gyakorlata rendkívül kiterjedt volt. Amikor azonban – őszinte meggyőződéssel és magnetikus kúrájában való teljes hittel – egy vak, akkortájt híres zongoraművész, a császárnő kedvenc keresztgyermeké, Maria Theresia Paradis látását akarta visszaadni, s a kezelés eredménytelen maradt, a bécsi orvosok minden felgyülemlett haragja ellene fordult. Összeütközése az orvosi karral oly mértékű volt, hogy 1779-ban Bécs elhagyására kényszerült.

Útja Párizsba vezetett, mert meggyőződése szerint csak a franciák tudnak értékelni egy ilyen „felfedezést”, amelyet ő a mikroszkóppal egyenértékű vívmánynak tartott. Hivatásos orvosi körök és a tudományos világ itt is hűvösen, sőt hidegen fogadta, mégis hamar nagy praxisra tett szert. Páciensei között sok nagy befolyású ember volt, akik útját egyengették. Buzgólkodásuk eredményeképpen Párizsban összeült egy bizottság tanainak megvizsgálására. Mesmer tudniillik hivatalos elismerésre vágyott! A bizottság tagjai: a kémikus Lavoisier, a polihistor Franklin, valamint Guillotin dr. és még néhány közismert orvos. A bizottság kísérleteket végzett, betegeket hallgatott meg, s végül lesújtó véleményt nyilvánított. Ennek alapján Mesmert és követőit üldözni kezdték. Az orvosokat, akik delejesséssel kezeltek, az orvosi gyakorlattól való eltiltással fenyegették. Mesmer erre úgy reagált, mint néhány évtizeddel később Hahnemann és homeopata követői: előkelő, általuk meggyógyított betegek köszönőleveleit publikálta, és ismét ragyogó terápiás eredményeire hivatkozott.

A vitának a forradalom kitörése vetett véget. A párizsiaknak fontosabb dolguk akadt, mint Mesmerrel vitázni, a nagy magnetizőr pedig szülőföldjére, a Bodeni-tó mellé vonult vissza. 1814-ben Merseburgba költözött át. Nagy vagyonát ugyan a forradalom idején elvesztette, de a francia kormánytól évi 3000 frank járadékot kapott, ami nyugodt megélhetését biztosította. 1815. március 5-én hunyt el.

A mesmerizmus, „az állati gyógydelejesség tana” hazánkba némi késéssel érkezett, és a XIX. század elején, kb. németországi virágzásával egyidőben terjedt el. „Pesten a mágneselés annyira lábrakapott, mint szintén valaha Párizsban és most Berlinben...”⁶ Fénykorát azonban a század

derekán érte el nálunk a magnetizmus.⁷ Legfőbb híve a „mágnesező gróf”, Szapáry Ferenc volt. Egy orvossal közös praxisban éveken át kúrálta itthon és Európa-szerte az idegbetegeket. Eredményei kitűnőek voltak! Ezt igen sok levél tanúsítja. A nem gyógyultak vagy netán elhunytak viszont nem leveleztek. Szapáry a magnetizmus elméletét és gyakorlatát előadásokban és írásaiban hirdette.⁸ Szapáry természetesen nem állott egyedül. Orvosok között is számos követője vagy talán inkább hívője van a magnetizmusnak hazánkban a század második felében is. A hangsúly időközben egyre jobban a magnetikus álomban való gyógyításra tevődött át, tulajdonképpen antik reminiscenciák alapján.

Selmezbánya nyugalmazott főorvosa, Veszely József dr. 1851-ben írja meg könyvét,⁹ amelyben hosszú filozófiai és pszichológiai-pszichiátriai fejtegetések után bőséges kazuisztikát közöl. Jellemző a könyv sikerére, hogy 1862-ben Pesten második kiadásban is megjelent.

A pszichoanalitikusok a modern pszichoterápia eredetét Franz Anton Mesmerig szeretik visszavezetni,¹⁰ akit pedig kortársainak jó része kuruzslónak tartott. Mesmer úgy vélte, hogy az emberekben olyan specifikus magnetikus erőt fedezett fel, amely kézrátétellel átvihető. Erre a szisztémára épült hallatlanul eredményes praxisa. Mesmer és követői által elért közvetlen terápiás effektuson kívül van a mesmerizmus tanának egy másik aspektusa is. Minden kétséget kizáróan befolyásolta mind kora, mind a későbbi évtizedek orvosainak pszichiátriai gondolkodását.

Ezen a nyomon elindulva jutott el pl. Carl Gustav Carus a tudatalatti folyamatok felismeréséhez.¹¹

Természetes, hogy mind Carus, mind pedig a magnetizmust bizonyos mértékig szintén akceptáló orvos, Sir John Forbes az eljárást már csak bizonyos pszichiátriai kórformáknál, tehát differenciál-terápia formájában használták. Az angolok voltak egyébként azok – Forbes mellett John Elliston –, akik a magnetizmust anesztézia céljaira használták fel.¹²

A delejesség tana a cári Oroszországba is eljutott, ahol jóval kevesebb kritikával fogadták. Az I. Sándor cár által 1815-ben a magnetizmus megvizsgálására alakított bizottság nagy jelentőséget tulajdonított a magnetizmusnak, s határozatában közölte: ezt az új módot csak approbált orvosok alkalmazhatják.

Svédországban és Dániában királyi dekrétum biztosította a magnetizmus gyakorlatát az orvoskollégium tagjai számára. 1817-ben Svédországban több doktori disszertáció védi meg a magnetizmus tételeit. Ugyanakkor Ausztria hatóságai már tiltják gyakorlatát.

Alapjában véve Mesmer sem kuruzsló nem volt, sem pedig misztikus, hanem tipikus, de elkésett racionalista, és gondolataival a XVIII. század elejének tradícióiban gyökerező spekulatív szisztematikus. Balszerencséje az volt, hogy fellépésének idején a klasszikus „nagy szisztémák” korszaka már elmúlt. Másrészt eleget tudtak már a kortársak a mágnesesség fizikájáról ahhoz,

hogy Mesmer állításait megcáfolják. Mint sok más sikeres terapeuta, Mesmer sem ismerte fel, hogy eredményei nem az általa feltételezett magnetizmuson, hanem szuggesztió alapszanak.

---

¹ Franz Anton Mesmer aus Schwaben, Entdecker des thierischen Magnetismus

² De planetarum influxu

³ V. ö. System der Wechselwirkungen, Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus, als die allgemeine Heilkunde zur Erhaltung des Menschen. (Berlin, 1814).

⁴ Schreiben über die Magnetkur

⁵ 1817–1824-ig jelent meg az „Archiv für den thierischen Magnetismus” 12 kötetben.

⁶ Kováts Mihály: Az állati mágnesség mérőserpenyője. (Pest, 1818).

⁷ V. ö. Gortvay. 99.

⁸ Die magnetische Lehre der neuen Schule in Fragen und Antworten nach den Vorlesungen des Grafen Franz Szapáry – Von einem seiner Hörer. (Regensburg, 1845).

⁹ „Der magnetische Schlaf” címmel,

¹⁰ Roback: History of Psychiatry. 63

¹¹ V. ö. C. G. Carus: Über Lebensmagnetismus und über die magischen Wirkungen überhaupt. (1856). Ld. még Carusról szóló tanulmányomat: O. H. 1964. 845. skk.

¹² J. Elliston: Numerous Cases of Surgical Operations without Pain in the Mesmeric State. (London, 1843).